

PROBLEM METALEPSY. OD TROPU DO KONCEPTU

The Issue of Metalepsis: From Trope to Concept

DARIUSZ PAWELEC

Uniwersytet Śląski w Katowicach, Polska

E-mail: dariusz.pawelec@us.edu.pl

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1397-2082>

Abstract

The notion of metalepsis was revived in theoretical and literary criticism as a result of the reception of Gérard Genette's publication (1972). Its popularity was indicated by the number of publications issued in English, French or German which appeared with greater intensity especially after Genette developed his concept in 2004. In fact, what we are talking about in this case is somewhat of an 'annexation' of the rhetorical term by narratology. At that point, the term was rarely used outside this area of study. Lexicons and dictionaries either ignored it or most often defined it, rather superficially, following one of the rhetorical traditions, as a variant of metonymy. Almost simultaneously with Genette, critics of deconstruction (Paul de Man, Harold Bloom, and Joseph Hillis Miller), inspired by the philosophy of Friedrich Nietzsche's language, introduced metalepsis into their discourse. Their theoretical ideas and interpretations, deriving from the primary rhetorical sense of metalepsis, demonstrating its independent and even dominant position in the system of tropes as the 'figure of figures' and one of the master tropes, were much less influential than the narratological concept. Analysing historical transformations of the concept, which is pushed to the margins of typology due to the assigned function of a 'border figure,' the author of the article makes a thesis on the unused rhetorical potential of this trope that is still neglected. This underexplored path leads to the concept of metalepsis as the original cognitive procedure in which, following a disregarded model of mental association, and a type of imagination, we can describe subject's particular disposition and the structure of consciousness.

Keywords: metalepsis, narratology, deconstruction, master tropes, chronological reversal

Streszczenie

Pojęcie metalesy odrodziło się w dyskursie teoretycznym oraz krytycznoliterackim jako efekt recepcji publikacji Gérarda Genette'a z 1972 r. O swoistej modzie na ten trop mogłaby świadczyć liczba publikacji, w językach angielskim, francuskim czy niemieckim, szczególnie po rozwinięciu

przez Genette'a swojego konceptu w roku 2004. W istocie mówimy w tym wypadku o zastosowaniu – „aneksji” przez narratologię pojęcia z zakresu retoryki. W tym samym czasie termin jest rzadko używany poza tym obszarem. Leksykony i słowniki albo go pomijają, albo definiują, dość pobieżnie, w ślad za jednym z nurtów wykładni retorycznej, jako odmianę metonimii. Niemal równoległe z Genette'em wprowadzili metalepsę do swojego dyskursu, inspirowani filozofią języka Friedricha Nietzschego, przedstawiciele dekonstrukcjonizmu: Paul de Man, Harold Bloom i Joseph Hillis Miller. Ich pomysły teoretyczne oraz interpretacje sięgające po pierwotny, retoryczny sens metalepsy, demonstrujące jej niezależną, a nawet dominującą pozycję w systemie tropów, jako „figury figur” i jednego z *master tropes*, okazały się zdecydowanie mniej wpływowe od konceptu narratologicznego. Autor artykułu, analizując zmienne w czasie dzieje pojęcia, spychanego na marginesy typologii z racji przypisywanej mu funkcji „figury granicznej”, stawia tezę o wciąż niewykorzystanym retorycznym potencjale tego tropu. Podążanie tą zaniedbaną ścieżką prowadzi do metalepsy jako oryginalnej procedury poznawczej, w której, w ślad za niedostrzeganym dotąd modelem asocjacji umysłowej, typem wyobraźni, możemy opisać szczególną dyspozycję podmiotu i strukturę świadomości.

Słowa kluczowe: metalepsa, narratologia, dekonstrukcjonizm, tropy główne, odwrócenie chronologiczne

1.

Dla uważnego obserwatora piśmiennictwa literaturoznawczego pierwszych dwóch dekad XXI w. teza o zaniedbaniu czy jakimkolwiek innym upośledzeniu w nim metalepsy musi zapewne wydać się podejrzana. Przegląd bibliografii prac dostępnych w językach angielskim, francuskim czy niemieckim mógłby bowiem świadczyć o rosnącej wręcz modzie na ten trop. Korzenie owej mody nie tkwią jednak w antycznej retoryce, ale w publikacji Gérarda Genette'a z 1972 r. pt. *Figures III*. Metalepsą zostało w niej nazwane „każde wtargnięcie ekstradiegetycznego narratora bądź odbiorcy narracji do świata diegetycznego (albo też postaci z diegezy do świata metadiegetycznego etc.)”¹. Ujęcie to, dalekie od tradycyjnych wykładni terminu, pozostawało, nie licząc kilku ważnych, lecz okazjonalnych nawiązań², niejako w uśpieniu aż do ponownego odautorskiego rozwinięcia idei z paru pierwotnie fundujących je stron podczas międzynarodowej konferencji w Paryżu *La métalepse aujourd'hui* w roku 2002. Genette opublikował następnie książkę *Métalepse. De la figure à la fiction* (2004), której pierwszy fragment potworzony został w zbiorze materiałów z tej paryskiej konferencji, zredagowanym

¹ G. Genette, *Figures III*, Paris 1972, s. 244. Tłumaczenie własne. Wszystkie przekłady, o ile nie podano inaczej, pochodzą od autora.

² Vide m.in. L. Dällenbach, *Le récit spéculaire. Essai sur la mise en abyme*, Paris 1977; B. McHale, *Postmodernist Fiction*, London 1987; D. Herman, *Toward a Formal Description of Narrative Metalepsis*, „Journal of Literary Semantics” 1997, Vol. 26, No. 2, s. 132–152; W. Nelles, *Frameworks: Narrative Levels and Embedded Narrative*, New York 1997; D. Malina, *Breaking the Frame: Metalepsis and the Construction of the Subject*, Columbus 2002.

przez duet John Pier i Jean-Marie Schaeffer w roku 2005 (*Métalepses. Entorses au pacte de la représentation*). Niemal wszystkie późniejsze publikacje dotyczące metalepsy zawierają odniesienia do tych dwóch pozycji. Genette we wprowadzeniu do książki z 2004 r. określił swój założycielski gest mianem „aneksji pojęcia należącego pierwotnie do retoryki”³ na pole narratologii. Dopiero w tej poszerzonej wersji konceptu, jak sam zresztą określa wykorzystanie terminu, przedstawił głębsze uzasadnienie jego zastosowania na tle wybranej francuskiej tradycji retorycznej. Badacz legitymizuje poniekąd własne przejęcie nazwy tropu, konfrontując klasyczną definicję Césara Chesneau Dumarsais’go (1730) z późniejszym komentarzem Pierre’a Fontaniera z roku 1818 oraz z ustaleniami tegoż w *Les figures du discours* (1821–1827). Wychodząc od tych źródeł, analizuje, przywołaną także w *Figures III*, „metalepsę autora”⁴ rozumianą jako reprezentacja twórcy przedstawiającego się jako sprawca tego, o czym jedynie opowiada bądź co opisuje.

Genette od początku zdefiniował swoją metalepsę jako narracyjną, obejmując tym pojęciem wszystkie transgresje pomiędzy poziomami narracji czy szerzej wymiarami dzieła. Tak ufundowane pojęcie, w omówieniu paryskiego wielogłosu z 2005 r., można już było nazwać „klasycznym elementem narratologii”⁵. O jego statusie świadczy m.in. obfity „kanon metalepsy”⁶: lista najczęściej cytowanych przez krytyków przykładów – „faktów narracyjnych”, tytułów utworów, nazwisk pisarzy (od Denisa Diderota i Laurence’a Sterne’a po Julia Cortázara i Jorgego Luisa Borgesa, wskazanych od razu przez Genette’a, przez *Ciągłość parków* Cortázara do *The Kugelmass Episode* Woody’ego Allena). Kariera pojęcia wykroczyła zdecydowanie poza opisy narracji literackiej. Stało się ono także atrakcyjnym narzędziem dla krytyków sztuki (kiedy mowa o pracach takich artystów jak René Magritte czy Maurits Cornelis Escher) oraz poręcznym kluczem do analizy filmów (np. *Purpurowa róża z Kairu* Allena). Sztuki niektórych autorów mają świadczyć o metalepsie dramaturgicznej (Luigi Pirandello, Peter Handke). Na każdym z tych pól metalepsa sygnalizuje „łamanie paktu reprezentacji”, naruszanie jej ram, destabilizację „przedstawiania jako takiego”, „załamanie się granicy oddzielającej akt przedstawiania od świata przedstawionego”⁷. Marie-Laure Ryan, rozwijając koncepcję „metalepsy ontologicznej” Briana McHale’a, która miałaby być „operacją radykalnie kwestionującą granicę

³ G. Genette, *Métalepse. De la figure à la fiction*, Paris 2004, s. 7.

⁴ Ibidem, s. 10.

⁵ T. Swoboda, *Zakrzywienie przestrzeni reprezentacji. Parę słów o metalepsie*, „Teksty Drugie” 2005, nr 5, s. 185.

⁶ Ibidem, s. 186.

⁷ J. Pier, J.-M. Schaeffer, *Introduction*, w: *Métalepses. Entorses au pacte de la représentation*, éd. eidem, Paris 2005, s. 12.

między wyobrażonym a rzeczywistym”⁸, sugeruje, że „retoryczna metalepsa” (czyli zdaniem autorki szkicu ta spod znaku Genette’a) „pozostaje zgodna z literackim realizmem”, natomiast ta ontologiczna „wciąga nas nieodparcie w świat fantastyki, gdyż dokonuje fuzji światów możliwych, co stanowi naruszenie logiki”⁹. Wspólna dla Ryan i McHale’a inspiracja książką Douglasa Hofstadtera *Gödel, Escher, Bach* prowadzi w poszukiwaniu metalepsy daleko poza wytwory sztuki, dowodząc jej istnienia w procedurach naukowych, zwłaszcza w okolicznościach, w których proces obserwacji modyfikuje badane zjawisko. Metaleptyczny charakter mają paradoks Epimenidesa (Kreteńczyka twierdzącego, że wszyscy Kreteńczycy kłamią), kwantowy paradoks równocześnie żywego i martwego kota Erwina Schrödingera, teoria nieoznaczoności Wernera Heisenberga, Gödelowskie zakwestionowanie logiki matematycznej Bertranda Russella i Alfreda Whiteheada, relacja mapy i terytorium, a w końcu *role-playing games*, posługiwanie się kodami informatycznymi, gry komputerowe, technologie rzeczywistości wirtualnej („metalepsa informatyczna”). W największym skrócie zatem „zjawiska metaleptyczne” to te, które „wprowadzają chaos do najlepiej zorganizowanych systemów i myślą naszą myśl ze światem, który przedstawia”¹⁰.

Metalepsa powołana do istnienia na potrzeby narratologii (retoryczno-ontologiczny koncept Genette’a), bez względu, jak się wydaje, na kolejne fazy zastosowania tego pojęcia, od narratologii klasycznej do transmedialnej¹¹, służy do nazywania zabiegów, efektów czy szerszej faktów narracyjnych, o charakterze transgresyjnym, paradoksalnym, cechujących się często samozwrotnością i auto-referencjalnością, jawiąc się nade wszystko jako figura identyfikująca zacieranie granic (poziomów opowiadania, czasu i przestrzeni, światów możliwych, dyskursów czy wreszcie podmiotu¹²). Daje się dziś łatwo rozpoznać jako konwencja w repertuarze technik narracyjnych. Powstaje pytanie, po uwzględnieniu

⁸ M.-L. Ryan, *Logique culturelle de la métalepse, ou la métalepse dans tous ses états*, w: *Métalepses...*, s. 207.

⁹ Ibidem, s. 209.

¹⁰ Ibidem, s. 221.

¹¹ Vide omówienie w K. M. Maj, *Wymiary transfiksjonalności*, „Przestrzenie Teorii” 2018, nr 30, s. 155.

¹² Jak pisze Ryan, odwołując się do pracy Debry Maliny pt. *Breaking the Frame: Metalepsis and the Construction of the Subject*, metalepsa jest „brutalną, transgresyjną operacją, która niszczy racjonalną tożsamość podmiotu kartezjańskiego i rekonstruuje podmiot postmodernistyczny jako niestabilną wielość”. Vide M.-L. Ryan, op. cit., s. 221. W polskim piśmiennictwie naukowym o „metaleptycznym mechanizmie” służącym kształtowaniu i „konstytucji subiectum” pisze Jagoda Wierzejska, według której w prozie Leo Lipskiego „metaleptycznej zasadzie” podporządkowane są „ostatecznie wszystkie mechanizmy, które, bardziej lub mniej bezpośrednio, modelują podmiot”. Vide J. Wierzejska, „*Metalepsis*” jako figura autobiograficznego podmiotu, w: eadem, *Retoryczna interpretacja autobiograficzna. Na przykładzie pisarstwa Andrzeja Bobkowskiego, Zygmunta Haupta i Leo Lipskiego*, Warszawa 2021, s. 432–439.

rzecz jasna wyraźnego wsparcia się Genette'a na definicji Fontaniera, o rzeczywisty związek kolejnych przetworzeń niezwykle wpływowego konceptu francuskiego teoretyka ze świadomością retoryczną metalepsy. Czy kariera pojęcia jest tożsama z obecnością i pamięcią tropu, czy wręcz przeciwnie – poświadcza tylko jego zaniedbanie we współczesnej krytyce? Nawet jeśli autorzy poważnych rozpraw narratologicznych czy opracowań słownikowych¹³ poczuwają się poważnie do obowiązku zarysowania, choćby pobieżnie, retorycznego tła zagadnienia, to część spośród nich daje wyraźnie do zrozumienia, że związek antycznej gramatyki i retoryki z metalepsą narracyjną jest raczej wąty¹⁴. Nie ma bowiem ciągłości znaczeniowej pomiędzy tropem retorycznym a kategorią narratologiczną. Zdaniem Wenera Wolfa wynika to z faktu, że pojęcie metalepsy używane było w kontekstach retorycznych „w dość nieprecyzyjnych znaczeniach”¹⁵. Kiedy w roku 1981 po metalepsę sięgnął w książce *The Figure of Echo* John Hollander, pisał wręcz o „ekshumacji” dla własnych potrzeb interpretacyjnych „dawnego terminu retorycznego”¹⁶. W podsumowaniu głosów na ten temat Julian Hanebeck pisze, że „wydaje się niemożliwe ustalenie spójnej ramy, która objęłaby retoryczne i narratologiczne koncepcje metalepsy”, a można doszukiwać się między nimi jedynie „punktu przecięcia”¹⁷.

Aneksja terminu dokonana przez Genette'a okazała się zatem nieodwołalna, co widać najlepiej w tych pracach, które dla własnych potrzeb interpretacyjnych nie sięgają już nawet do jego dawniejszej genezy czy etymologii¹⁸. Jest zatem coś szczerego i prawdziwego w stwierdzeniu jednej z badaczek, że pojęcie

¹³ Vide J. Pier, *Metalepsis*, w: *Handbook of Narratology*, ed. P. Hühn et al., New York 2009, s. 190–203; P. von Möllendorff, 'Metalepsis', *Oxford Classical Dictionary*, <https://oxfordre.com/classics/display/10.1093/acrefore/9780199381135.001.0001/acrefore-9780199381135-e-8231> (d.d. 6.01.2022).

¹⁴ Vide np. R. Nauta, *The Concept of 'Metalepsis': From Rhetoric to the Theory of Allusion and to Narratology*, w: *Über die Grenze: Metalepse in Text- und Bildmedien des Altertums*, Herausg. U. E. Eisen, P. von Möllendorff, Berlin 2013, 469–482.

¹⁵ W. Wolf, *Metalepsis as a Transgeneric and Transmedial Phenomenon: A Case Study of the Possibilities of 'Exporting' Narratological Concepts*, w: *Narratology beyond Literary Criticism: Mediality, Disciplinary*, ed. J. Ch. Meister, Berlin 1988.

¹⁶ J. Hollander, *The Figure of Echo: A Mode of Allusion in Milton and After*, Berkeley 1981, s. 133. W tej książce także gruntowne omówienie retorycznych dziejów pojęcia. Vide ibidem, s. 133–149.

¹⁷ J. Hanebeck, *Understanding Metalepsis: The Hermeneutics of Narrative Transgression*, Berlin 2017, s. 15.

¹⁸ Vide np. A. Kłosińska-Nachin, *Miguel de Unamuno. Pomiędzy fikcją a rzeczywistością*, „Przestrzenie Teorii” 2007, nr 7, s. 97–104; K. Statkiewicz-Zawadzka, *Let's Make a Meta-movie. Metalepsy i inne gry narracyjne Spike'a Jonze'a i Charliego Kaufmana*, „Kwartalnik Filmowy” 2010, nr 71–72, s. 230–246; P. Paszek, *Nieobecność jako źródło pisania*. „Niespokojni” Leo Lipskiego, „Anthropos?” 2017, nr 26, s. 104–127; B. Kaczyńska, *Metafikcja a realizm iluzyjny w „Serii niefortunnych zdarzeń” Lemony'ego Snicketa i jej serialowej adaptacji*, „Dzieciństwo. Literatura i Kultura” 2019, nr 1(1), s. 109–129.

metalepsy „wywodzi się ze *stricte* teoretycznych badań narratologicznych”¹⁹. Nie zaskakuje też, że jego historię autor innego opracowania zawęży do faz w rozwoju teorii narracji (od klasycznej, przez postklasyczną, do transmedialnej)²⁰. We współczesnej krytyce słowo „metalepsa”, nawet nieopatrznie przymiotnikiem, oznacza przede wszystkim pojęcie z dziedziny narratologii. W krytyce polskiej zaistniało ono dopiero właściwie wraz z nią. Nie może to specjalnie dziwić na tle zaniedbanego rodzimego pola teoretycznego w omawianym zakresie. Nie znajdziemy np. jakiegokolwiek wzmianki o metalepsie w fundamentalnym opracowaniu Jerzego Ziomek pt. *Retoryka opisowa*²¹, nawet w tych partiach, co ciekawe, które referują relacje pomiędzy poziomami narracji przedstawione w *Figures III*²². Próżno by szukać metalepsy w indeksie terminów polskich przewodnika encyklopedycznego Mirosława Korolki pt. *Sztuka retoryki*. Znajdziemy ją tylko pośród pojęć greckich, ale wyłącznie jako *metálepsis stáseis* z odesłaniem do „sprawdzianu przez analizę kompetencji” w starożytnym sądownictwie²³. Dodajmy na marginesie, że i Tzvetan Todorov pominął metalepsę w swojej klasyfikacji z *Tropów i figur*²⁴. Jej objaśnienia słownikowe ograniczają się do bardzo skrótowych definicji. Władysław Kopaliński odnotowuje „metalepsję” jako figurę retoryczną, „rodzaj metonimii polegający na zastąpieniu jednego sensu przenośni przez inny”²⁵. W *Słowniku terminów literackich* Stanisława Sierotwińskiego również pojawia się zapis „metalepsja”, podobnie też została ona zdefiniowana jako „jedna z odmian metonimii” (uznawana czasem za aluzję, peryfrazę lub eufemizm): „figura, która opiera się na współzależności chronologicznej zdarzeń, polega na wskazaniu skutku zamiast przyczyny, lub odwrotnie: na omówieniu okoliczności towarzyszących zamiast wymienieniu faktu”²⁶. I wreszcie w kanonicznym akademickim *Słowniku terminów literackich* znajdziemy w niemal identycznym brzmieniu hasło ‘Metalepsis’ autorstwa Aleksandry Okopień-Sławińskiej: „rodzaj metonimii polegający na użyciu nazwy przyczyny zamiast skutku, zjawiska wcześniejszego zamiast późniejszego itp. Spełnia często funkcję

¹⁹ M. A. Karkiewicz, *Metalepsa jako strategia narracyjna w dziełach literackich i filmowych (analiza zjawiska na wybranych przykładach)*, „Załącznik Kulturoznawczy” 2015, nr 2, s. 386.

²⁰ K. M. Maj, op. cit., s. 155.

²¹ Vide J. Ziomek, *Retoryka opisowa*, Wrocław 2000 [I wyd. 1990].

²² Ibidem, s. 87.

²³ M. Korolko, *Sztuka retoryki. Przewodnik encyklopedyczny*, Warszawa 1998 [I wyd. 1990], s. 61, 368.

²⁴ T. Todorov, *Tropy i figury* [I wyd. 1967], w: *Studia z teorii literatury. Archiwum przekładów „Pamiętnika Literackiego”*, t. 2, red. K. Bartoszyński et al., Wrocław 1988, s. 124–141.

²⁵ W. Kopaliński, ‘Metalepsja’, w: idem, *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych z almanachem*, Warszawa 2000 [I wyd. 1967], s. 325.

²⁶ S. Sierotwiński, ‘Metalepsja’, w: idem, *Słownik terminów literackich*, Kraków 1994 [I wyd. 1960], s. 142.

eufemizmu”²⁷. Słownikowe przykłady wskazują najczęściej na metaleptyczne zjawiska we frazeologii (np. „»Wysłuchaj mojej prośby« w znaczeniu: »spełnij moją prośbę«; [...] »Ojciec poszedł do pracy« w znaczeniu: »jest w pracy«”²⁸) oraz w literaturze dawnej (np. *spumantia frena*, „pieniące się wędzidła” z *Eneidy* Wergiliusza – piany nie wytwarza wszakże uzda, ale jest nią ona pokrywana przez konia; *pallida mors*, „blada śmierć” z *Pieśni* Horacego – tu zblednięcie ciała oddane przez epitet jest skutkiem śmierci, a nie jej cechą²⁹). Warto nadmienić, że w opublikowanym pod koniec drugiej dekady XXI w. obszernym *Ilustrowanym słowniku terminów literackich* metalepsa w ogóle się nie znalazła w „zestawie najatrakcyjniejszych pojęć teorii literatury”³⁰, co tylko zdaje się potwierdzać jej „złą obecność” w polskiej literaturze przedmiotu, czego nie zmieniły nawet słabe echa narratologicznej mody na ten fenomen.

2.

Greckie słowo *metalepsis* posiada wiele znaczeń w zależności od obszaru zastosowania, od „udziału, aktu uczestnictwa” zaczynając, przez „akt zamieniania jednej rzeczy w drugą”, „wzięcia mniejszego zła w miejsce większego”, do „substytucji, wymiany”, „zmiany, przemiany konstrukcji, nazwy itp.”, aż do retorycznego „użycia jednego słowa w miejsce drugiego”³¹. Pierwsze, dokumentowane w słownikach, wykorzystanie tego słowa w kontekście retorycznym przypisuje się Tryphonowi z Aleksandrii (I w. p.n.e.)³², klasyfikującemu metalepsę w swoim traktacie o tropach w kategoriach synonimii³³. Pierwsza definicja metalepsy pojawiła się jednak na gruncie prawnym już w II w. p.n.e. w ramach tzw. doktryny *stasis*. Jej autorem był Hermagoras z Temnos wyodrębniający w ramach sądowej procedury „stan przeniesienia”³⁴, polegający, po odwołaniu (zakwestionowaniu właściwości sądu), na „przeniesieniu oskarżenia na inny paraGRAF niż wskazany przez sędziego lub do innego systemu prawnego czy organu”³⁵.

²⁷ A. Okopień-Sławińska, ‘Metalepsis’, w: *Słownik terminów literackich*, red. J. Sławiński, Wrocław 2008 [I wyd. 1976], s. 303.

²⁸ Ibidem, s. 303.

²⁹ H. Lausberg, *Retoryka literacka. Podstawy wiedzy o literaturze*, tłum., oprac. i wstęp A. Gorzkowski, Bydgoszcz 2002, s. 326. Przykład ten podaje także Friedrich Nietzsche – vide F. Nietzsche, *Przedstawienie retoryki starożytnej*, tłum. B. Baran, w: *Nietzsche 1900–2000*, red. A. Przybysławski, Kraków 1997, s. 43. Notabene u Ziomka reprezentuje on figurę hypallage przyczyny – skutku. Vide J. Ziomek, op. cit., s. 221.

³⁰ A. Nawarecki, *Zamiast wstępu*, w: *Ilustrowany słownik terminów literackich. Historia, anegdota, etymologia*, red. Z. Kadłubek et al., Gdańsk 2018, s. 6.

³¹ Vide ‘Μετἀληψις’, w: F. Montanari, *The Brill Dictionary of Ancient Greek*, ed. M. Goh, Ch. Schroeder, Leiden 2018, s. 1327.

³² Ibidem, s. 1377.

³³ J. Hanebeck, op. cit., s. 11.

³⁴ P. Roussin, *Rhétorique de la métalepse, états de cause, typologie, récit*, w: *Métalepses...*, s. 38.

³⁵ Ibidem, s. 42.

Największe znaczenie nadał tak pojmowanej metalepsie Hermogenes z Tarsu wskazujący ją jako trzynasty, ostatni i niejako pozasystemowy „stan sprawy” spośród tych, jakie muszą zająć oskarżyciel bądź oskarżony, a odnoszący się do czasu: procedurę co do zasady wyjątkową, w której dochodzi do „zastąpienia ducha literą prawa lub okolicznością czynu”³⁶.

W rzymskiej kulturze odpowiednikiem tego postępowania prawnego był *status translationis*. Poza zastosowaniem sądowym doktryna w formule metalepsy jako *translatio* stała się, m.in. dzięki Cynceronowi, ważnym elementem tradycji retorycznej i topiki argumentacyjnej. Kwintyliian wiązał metalepsę (*transumptio*), pojmowaną jako trop, który sam w sobie, jako figura graniczna, niczego nie oznacza, lecz jedynie zapewnia przejście („być może nawet z jednego tropu do innego”³⁷), z wszelkimi stanami przechodnimi – translacyjnymi, transpozycją i substytucją³⁸. Otworzył w ten sposób drogę, widząc w metalepsie poniekąd trop podrzędny, „do synonimicznych definicji *metalepsis* w retoryce tropów”³⁹. Autonomię próbował nadać jej Izydor z Sewilli, uwalniając od ścisłej relacji z substytucją i rozpatrując oddzielnie, po metaforze, a przed metonimią, oraz czyniąc z niej „specyficzny trop transferów czasowych”⁴⁰, dla którego właściwa jest relacja semantyczna oparta na grze przed i po, tego, co poprzedza i co następuje, warunku i rezultatu. Według jednej z hipotez w definicji Izydora doszło do „absorpcji retoryki przez chrześcijańską tropologię” już po uznaniu i ustabilizowaniu się pokrewnych terminów: „łacińskie *translatio* odnosi się do stanu spraw (*metalepsis* Hermagorasa i Hermogenesa), grecka *allegoria* zarezerwowana jest dla metody egzegetycznej, a *metalepse* oznacza trop retoryczny”⁴¹. Metalepsa jako pojęcie z zakresu retoryki tropów zyskało własną strukturę opartą na grze przed i po, w której „następnik oświetla poprzednika, który go zapowiada, a każde z nich jest lustrzanym odbiciem drugiego, tak jak alegoria jest grą z dawnym i nowym, gdzie nowe odnajduje swoje znaczenie w starym i gdzie stare jest figurą nowego w pętli czasu”⁴².

Metalepsę jako jeden z trzynastu samodzielnych tropów utrzymał w swoim wczesnośredniowiecznym *Traktacie o tropach i figurach* (710) Beda, czerpiąc przy tym definicje i przykłady z trzeciej księgi gramatyki Donata *Ars maior*. Wojciech Ryczek, śledzący zagadnienie przenikania gramatyczno-retorycznej

³⁶ Ibidem, s. 41. Vide H. Podbielski, *Wstęp*, w: Hermogenes. *Sztuka retoryczna*, oprac., tłum. i koment. H. Podbielski, Lublin 2012, s. 149. Vide jego wykładnię także na s. 151–153.

³⁷ J. Hanebeck, op. cit., s. 13.

³⁸ P. Roussin, op. cit., s. 39.

³⁹ Ibidem, s. 42.

⁴⁰ Ibidem, s. 44.

⁴¹ Ibidem, s. 49.

⁴² Ibidem, s. 49.

nauki o figurach do wczesnośredniowiecznej egzegezy biblijnej, referuje, że metalepsa jest dla Bedy „wyrażeniem przechodzącym stopniowo do tego, na co ono wskazuje i wyjaśniającym za pomocą tego, co poprzedza coś, co po tym następuje”, natomiast interpretacja tego tropu, jako figury opartej na translacji semantycznej, obejmuje „rekonstrukcję brakujących, pozostawionych w domyśle odbiorcy, ogniw łańcucha znaczeń”⁴³. Do Bedy odsyłał w XX-wiecznej *Retoryce literackiej* Heinrich Lausberg, wskazując na metalepsę jako trop pokrewny metonimii, charakteryzujący się szczególnym związkiem przyczynowo-skutkowym, kiedy to „określa się skutek przez jego sprawcę, i na odwrót, sprawcę przez skutek”⁴⁴. Niemiecki filolog odnotował także (m.in. za Tryphonem i Kwintylianiem) jako przypadek metalepsy „użycie synonimu, który w danym kontekście jest nieodpowiedni semantycznie”⁴⁵. W podręczniku renesansowego humanisty, rektora Akademii Krakowskiej, Jakuba Górskiego pt. *De figuris tum grammaticis, tum rhetoricis* (1560) metalepsa została wyróżniona jako jeden z dziesięciu tropów, które opierają się na substytucji semantycznej. Jak objaśnia Wojciech Ryczek, analizując przykłady wskazywane przez Górskiego, przyjmuje ona tu „postać stopnia pośredniego między słowem a oznaczaną rzeczą (między językiem a umysłem)”, „umożliwia zatem wykorzystanie różnych odcieni semantycznych słowa w celu stworzenia nowej relacji oznaczania”⁴⁶. Retorycy renesansowi, tacy jak Filip Melanchton (1531), przeważnie uznawali już wówczas metalepsę za szczególnie rodzaj metonimii (zastąpienie przyczyny skutkiem). W typologii zwyciężyła zatem swoista ekonomia, czego wyraz znajdziemy np. w *Systema rhetoricae* (1608) gdańskiego profesora Bartłomieja Keckermanna, podążającego za wykładnią Melanchtona, aby „nie mnożyć ponad konieczność liczbę tropów”, i dodatkowo wyliczać metalepsę „skoro nie różni się ona formalnie od metonimii skutku”⁴⁷. Takie właśnie ujęcie stało się tradycją dla Fontaniera, przywoływanego przez Genette’a w pierwotnej wersji konceptu z *Figures III*. W opracowaniu z 2004 r. autor *Discours du récit* wyszedł już jednak poza ten typologiczny schemat, przypominając, że „greckie słowo *metalepsis* oznacza w ogólności wszelkiego rodzaju permutacje, a dokładniej użycie jednego słowa w miejsce innego przez przeniesienie znaczenia”, co „czyni metalepsę synonimem zarówno metonimii, jak i metafory”⁴⁸.

⁴³ W. Ryczek, *Ut figura sit. Beda Czcigodny o tropach pisma*, „Vox Patrum” 2018, t. 69, s. 580.

⁴⁴ H. Lausberg, op. cit., s. 326.

⁴⁵ Ibidem, s. 327.

⁴⁶ W. Ryczek, *Renesansowe teorie figurywności (II): Jakub Górski*, „Pamiętnik Literacki” 2017, z. 3, s. 117.

⁴⁷ Idem, *Antystrofa dialektyki. Teoria retoryczna Bartłomieja Keckermanna*, Toruń 2016, s. 333–334.

⁴⁸ G. Genette, *Métalepse...*, s. 7–8.

3.

Koło się zatem zamyka, i to, na dodatek, w podwójnym obrocie. W ruchu pierwszym samodzielność metalesy jako tropu zostaje unieważniona wraz z precyzyjnym wskazaniem jej miejsca w szeregu – systemie tropologicznym – co dokumentują bezwzględnie wszelkie leksykony i słowniki, zwłaszcza te sprzed ery narratologicznego boomu. Metonimiczna koncepcja, co do zasady, obecna jest rzecz jasna nie tylko w przywoływanych już polskich źródłach. W wydawanym np. od 1977 r. *The Penguin Dictionary of Literary Terms and Literary Theory* spotkamy niezwykle krótką i zarazem dobitną definicję interesującego nas terminu: „A form of metonymy in which the general idea substituted is considerably removed from the particular detail”⁴⁹. Profesor Uniwersytetu w Berkeley Arthur J. Quinn zdefiniował natomiast metalesę, w swoim popularnym przewodniku z 1982 r., jako „podwójną metonimię”, z którą mamy do czynienia, kiedy „związek między dwoma rzeczownikami w metonimii może wydawać się tak odległy, że jesteśmy skłonni sądzić, że nastąpiła podwójna substytucja”⁵⁰. Ulubionym przykładem w bardzo wielu poradnikach czy słownikach języka angielskiego, definiujących metalesę jako użycie metonimii w celu zastąpienia innego, także figuratywnego (przenośnego) sensu⁵¹, jest, dotyczący Heleny Trojańskiej, wers ze sztuki Christophera Marlowe’a *Tragiczne dzieje doktora Fausta*: „Was this the face that launched a thousand ships” („Twarz, która zwodowała tysiąc statków”)⁵².

W drugim natomiast, po wyjściu od konceptu Genette’a, obrocie koła recepcji (powracając już tym razem do zrewidowanej przezeń wersji pomysłu) widzimy, jak gry z etymologią kluczowego słowa i retoryczną tradycją, poszerzające i rozmywające definicje oraz znoszące granice pomiędzy tropami, skutkują serią rekonceptualizacji. W tych najbardziej współczesnych teoriach metalesy, jak podsumowuje przegląd jej dziejów Roussin, zostaje przekwalifikowana i pojawia się np. „jako wymiar intertekstualności w poezji lub jako szczególna

⁴⁹ ‘Metalepsis’, w: *The Penguin Dictionary of Literary Terms and Literary Theory*, ed. J. A. Cuddon, London 1997, s. 506.

⁵⁰ A. Quinn, *Figures of Speech. 60 ways to turn a phrase*, New York 2010, s. 54.

⁵¹ Vide np. I. Buchanan, ‘Metalepsis’, w: idem, *A Dictionary of Critical Theory*, <https://www.oxfordreference.com/display/10.1093/acref/9780199532919.001.0001/acref-9780199532919> (d.d. 6.01.2022); ‘Metalepsis’, Collins Online Dictionary, www.collinsdictionary.com (d.d. 6.01.2022); ‘Metalepsis’, Merriam-Webster, www.merriam-webster.com (d.d. 6.01.2022).

⁵² W przekładzie Jana Kasprowicza: „A więc to lice wyгнаło na morze tysiąc okrętów” (K. Marlowe, *Tragiczne dzieje doktora Faustusa. Tragedia*, tłum. J. Kasprowicz, Lwów 1908, s. 102), podobnie w przekładzie Juliusza Kydryńskiego: „Więc to oblicze wysłało na morze tysiąc okrętów” (Ch. Marlowe, *Tragiczna historia doktora Fausta*, tłum. J. Kydryński, Kraków 1982, s. 63); u Jerzego S. Sito: „Czy to jest twarz, dla której tysiąc łodzi wiatr osiodłało?” (C. Marlowe, *Doktor Faustus*, tłum. J. S. Sito, w: *Dramat elżbietański*, t. 1, wyb. I. Lasoniowa, tłum. K. Berwińska et al., Warszawa 1989, s. 405). Przykład ten analizuje także Hollander – J. Hollander, op. cit., s. 136.

i nietypowa figura narracyjna w narratologii”⁵³. Z kolei w jednej z najnowszych monografii problemu Julian Hanebeck proponuje, w opozycji wobec analizy strukturalnej w narratologii, aby przyjąć koncepcję metalepsy jako doświadczenia hermeneutycznego – doświadczenia metalepsy jako „narracji niemożliwej”⁵⁴. Podążając za Hansem-Georgiem Gadamerem i Pauliem Ricoeurem, lekturowym napięciem między dystansem i przynależnością, stawia on w centrum swoich interpretacji kwestię samego „wydarzenia” rozumienia metalepsy, które, podobnie jak doświadczenie hermeneutyczne, jest „niestabilne, wielorakie i autoreferencyjne”⁵⁵.

Co ciekawe, w omówionym dotąd nurcie krytycznego przyswojenia greckiego pojęcia, w duchu narratologicznej aneksji, pomija się całkowitym milczeniem rozwijaną równoległe i mającą swój moment założycielski niemal dokładnie w tym samym czasie teorię metalepsy spod znaku dekonstrukcjonizmu. W opracowaniach najbardziej reprezentatywnych badaczy narracji powieściowych i artefaktów kultury medialnej zainspirowanych konceptem Genette’a, a nawet w najnowszych i najbardziej rozbudowanych hasłach słownikowych, autorstwa takich znawców zagadnienia jak John Pier czy Peter von Möllendorff⁵⁶, odnoszących się do wielu wykładni rozumienia pojęcia i jego tradycji, nie znajdziemy w bibliografii takich nazwisk jak Paul de Man, Harold Bloom i Joseph Hillis Miller. O tyle to zastanawiające, że zastosowanie metalepsy w ich wydaniu, inspirowane dokonaną przez Friedricha Nietzschego krytyką języka pojęciowego (maskującego swoją retoryczną naturę), wydaje się sięgać najdalej, jak to możliwe, po jej pierwotny, retoryczny sens, uwydatniając zarazem, wbrew utrwalonym propedeutycznie definicjom metonimicznym, absolutnie niezależną pozycję w systemie tropów, a wręcz pozycję dominującą, królewską, jako „figurę figur” i jeden z *master tropes*. Harold Bloom, wskazując miejsce metalepsy pośród tropów głównych, odwołuje się do prezentacji Nietzscheańskiej teorii retoryki przez de Mana⁵⁷, przenosząc rozumienie wpływu jako „fikcji przyczynowej” na poziom tropologiczny. Tezę o metaleptycznej dominancie w poświeceniowej poezji podjął w swoich interpretacjach m.in. Joseph Hillis Miller, śledząc np. relacje czasowe

⁵³ P. Roussin, op. cit., s. 50.

⁵⁴ J. Hanebeck, op. cit., s. 123.

⁵⁵ Ibidem, s. 150–151.

⁵⁶ Vide przyp. 14.

⁵⁷ H. Bloom, *A map of misreading*, New York 2003 [I wyd. 1975], s. 93–94. Co prawda *Retoryka tropów* de Mana trafiła do książki (*Alegorie czytania*) dopiero w roku 1979, ale swoją koncepcję zaprezentował jej autor w roku 1972 podczas kolokwium pt. *Nietzsche’s Impact on Western Thought* w Syracuse University (2–4 listopada). Materiały po konferencji wraz z tekstem de Mana pt. *Nietzsche’s Theory of Rhetoric* ukazały się w: „Symposium” 1974, Vol. 28, Iss. 1, s. 33–51. Fragmenty książki Blooma z rozdziału *The map of misprision* (s. 83–105) podaje w przekładzie Adama Lipszyca za: H. Bloom, *Mapa przekrzywień*, tłum. A. Lipszyc, „Literatura na Świecie” 2003, nr 9–10, s. 5–31.

w poezji Gerarda Manleya Hopkinsa, szczególnie uważnie rozpatrywane w przypadku poematu *The Wreck of the Deutschland*⁵⁸.

Koncept dekonstruktywistyczny, umotywowany historycznoliteracko i zorientowany na ujawnianie metalepsy w poezji, okazał się jednak zdecydowanie mniej wpływowy od narratologicznego. Niewykorzystany wciąż potencjał tej figury dekonstrukcji wydaje się tkwić w trzymaniu się przez nią blisko retorycznego modelu tropu. Jak pokazały nie tylko założycielskie interpretacje⁵⁹, metalepsa Blooma, jeśli uznać jej rolę jako tropu wieńczącego, prowadzi do oryginalnego konceptu poznawczego, w którym odkryć możemy nowy model asocjacji umysłowej (nieodnotowany w teorii Jeana Piageta i podążającego jego śladem Haydena White'a⁶⁰). Dostrzeżenie obrazów rodzących się z metaleptycznej wyobraźni pozwala bowiem opisać przeoczoną dyspozycję podmiotu i strukturę świadomości. Zaniedbana dzisiaj retorycznie figura graniczna czy też ten pomost pomiędzy figurami (metatrop), pas transmisyjny sensu, nieodkryty transfer, pozostający niemal zawsze na granicy odczytania i pozbawiany prawa do samodzielnego istnienia, nadal ma szansę, aby stać się modnym, operacyjnym pojęciem współczesnej krytyki i zająć przy tym należne miejsce w otwartej, progresywnej typologii⁶¹.

Bibliografia

- Bartczak, Kacper, *Mowa przejęta nicością: retoryczne postawy wobec Nietzscheańskiego żywiołu nicości w poetyce Wallace'a Stevensa i Jarosława Marka Rymkiewicza*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Litteraria Polonica” 2017, nr 2, s. 33–75.
- Bloom, Harold, *A map of misreading*, New York 2003 [I wyd. 1975].
- Bloom, Harold, *Mapa przekrzywień*, tłum. A. Lipszyc, „Literatura na Świecie” 2003, nr 9–10, s. 5–31.
- Buchanan, Ian, ‘Metalepsis’, w: idem, *A Dictionary of Critical Theory*, <https://www.oxfordreference.com/display/10.1093/acref/9780199532919.001.0001/acref-9780199532919> (d.d. 6.01.2022).

⁵⁸ J. H. Miller, *The Linguistic Moment: From Wordsworth to Stevens*, Princeton 2014 [I wyd. 1985], s. 229–266.

⁵⁹ Vide nawet wyjątkowe wykorzystania w polskiej krytyce, np. K. Bartczak, *Mowa przejęta nicością: retoryczne postawy wobec Nietzscheańskiego żywiołu nicości w poetyce Wallace'a Stevensa i Jarosława Marka Rymkiewicza*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Litteraria Polonica” 2017, nr 2, s. 33–75; J. Orska, *Podróż poematu (tłumaczenie jako „tranzyt”)*, w: *Poeci Szkoły Nowojorskiej*, red. K. Bartczak, Warszawa 2018, s. 304–328.

⁶⁰ H. White, *Tropologia, dyskurs i rodzaje ludzkiej świadomości*, tłum. A. Marciniak, w: idem, *Poetyka pisarstwa historycznego*, red. E. Domańska, M. Wilczyński, Kraków 2000, s. 171–210.

⁶¹ Z uwagi na ograniczenie objętości niniejszego artykułu wątek dekonstrukcjonistycznych sposobów myślenia został w nim zaledwie zasygnalizowany i domaga się rzecz jasna odrębnego rozwinięcia w zakresie zarówno szerszego naświetlenia założycielskich dla tego nurtu motywacji, jak i konkretnych skutków dla możliwych, widzianych z tej perspektywy krytycznej, poetyk metalepsy.

- Dällenbach, Lucien, *Le récit spéculaire. Essai sur la mise en abyme*, Paris 1977.
- Genette, Gérard, *Figures III*, Paris 1972.
- Genette, Gérard, *Métalepse. De la figure à la fiction*, Paris 2004.
- Hanebeck, Julian, *Understanding Metalepsis. The Hermeneutics of Narrative Transgression*, Berlin 2017.
- Herman, David, *Toward a Formal Description of Narrative Metalepsis*, „Journal of Literary Semantics” 1997, Vol. 26, No. 2, s. 132–152.
- Hollander, John, *The Figure of Echo: A Mode of Allusion in Milton and after*, Berkeley 1981.
- Kaczyńska, Barbara, *Metafikcja a realizm iluzyjny w „Serii niefortunnych zdarzeń” Lemony’ego Snicketa i jej serialowej adaptacji*, „Dzieciństwo. Literatura i Kultura” 2019, nr 1(1), s. 109–129.
- Karkiewicz, Magdalena Amelia, *Metalepsa jako strategia narracyjna w dziełach literackich i filmowych (analiza zjawiska na wybranych przykładach)*, „Załącznik Kulturoznawczy” 2015, nr 2, s. 384–475.
- Kłosińska-Nachin, Agnieszka, *Miguel de Unamuno. Pomiędzy fikcją a rzeczywistością*, „Przestrzenie Teorii” 2007, nr 7, s. 97–104.
- Kopaliński, Władysław, ‘Metalepsja’, w: idem, *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych z almanachem*, Warszawa 2000 [I wyd. 1967].
- Korolko, Mirosław, *Sztuka retoryki. Przewodnik encyklopedyczny*, Warszawa 1998 [I wyd. 1990].
- Lausberg, Heinrich, *Retoryka literacka. Podstawy wiedzy o literaturze*, tłum., oprac. i wstęp A. Gorzkowski, Bydgoszcz 2002.
- Maj, Krzysztof M., *Wymiary transfikcjonalności*, „Przestrzenie Teorii” 2018, nr 30, s. 147–166.
- Malina, Debra, *Breaking the Frame: Metalepsis and the Construction of the Subject*, Columbus 2002.
- Man, Paul de, *Nietzsche’s Theory of Rhetoric*, „Symposium” 1974, Vol. 28, Iss. 1, s. 33–51.
- Marlowe, Christopher, *Doktor Faustus*, tłum. J. S. Sito, w: *Dramat elżbietański*, t. 1, wyb. I. Lasoniowa, tłum. K. Berwińska et al., Warszawa 1989.
- Marlowe, Christopher, *Tragiczna historia doktora Fausta*, tłum. J. Kydryński, Kraków 1982.
- Marlowe, Krzysztof, *Tragiczne dzieje doktora Faustusa. Tragedia*, tłum. J. Kasprowicz, Lwów 1908.
- McHale, Brian, *Postmodernist Fiction*, London 1987.
- ‘Metalepsis’, Collins English Dictionary, www.collinsdictionary.com (d.d. 6.01.2022).
- ‘Metalepsis’, Merriam-Webster, www.merriam-webster.com (d.d. 6.01.2022).
- ‘Μετᾱλήψις’, w: F. Montanari, *The Brill Dictionary of Ancient Greek*, ed. M. Goh, Ch. Schroeder, Leiden 2018.
- ‘Metalepsis’, w: *The Penguin Dictionary of Literary Terms and Literary Theory*, ed. J. A. Cuddon, London 1997.
- Miller, Joseph Hillis, *The Linguistic Moment: From Wordsworth to Stevens*, Princeton 2014 [I wyd. 1985].

- Möllendorff, Peter von, 'Metalepsis', Oxford Classical Dictionary, <https://oxfordre.com/classics/display/10.1093/acrefore/9780199381135.001.0001/acrefore-9780199381135-e-8231> (d.d. 6.01.2022).
- Nauta, Ruurd, *The Concept of 'Metalepsis': From Rhetoric to the Theory of Allusion and to Narratology*, w: *Über die Grenze: Metalepse in Text- und Bildmedien des Altertums*, Herausg. U. E. Eisen, P. von Möllendorff, Berlin 2013.
- Nawarecki, Aleksander, *Zamiast wstępu*, w: *Ilustrowany słownik terminów literackich. Historia, anegdota, etymologia*, red. Z. Kadłubek et al., Gdańsk 2018.
- Nelles, William, *Frameworks: Narrative Levels and Embedded Narrative*, New York 1997.
- Nietzsche, Friedrich, *Przedstawienie retoryki starożytnej*, tłum. B. Baran, w: *Nietzsche 1900–2000*, red. A. Przybysławski, Kraków 1997.
- Okopień-Sławińska, Aleksandra, 'Metalepsis', w: *Słownik terminów literackich*, red. J. Sławiński, Wrocław 2008 [I wyd. 1976].
- Orska, Joanna, *Podróż poematu (tłumaczenie jako „tranzyt”)*, w: *Poeci Szkoły Nowojorskiej*, red. K. Bartczak, Warszawa 2018.
- Paszek, Paweł, *Nieobecność jako źródło pisania. Niespokojni Leo Lipskiego, „Anthropos?”* 2017, nr 26, s. 104–127.
- Pier, John, *Metalepsis*, w: *Handbook of Narratology*, ed. P. Hühn et al., Berlin 2009.
- Pier, John, Schaeffer, Jean-Marie, *Introduction*, w: *Métalepses. Entorses au pacte de la représentation*, éd. eadem, Paris 2005.
- Podbielski, Henryk, *Wstęp*, w: Hermogenes, *Sztuka retoryczna*, oprac., tłum. i koment. H. Podbielski, Lublin 2012.
- Quinn, Arthur, *Figures of Speech. 60 ways to turn a phrase*, New York 2010.
- Roussin, Philippe, *Rhétorique de la métalepse, états de cause, typologie, récit*, w: *Métalepses. Entorses au pacte de la représentation*, éd. eadem, Paris 2005.
- Ryan, Marie-Laure, *Logique culturelle de la métalepse, ou la métalepse dans tous ses états*, w: *Métalepses. Entorses au pacte de la représentation*, éd. eadem, Paris 2005.
- Ryczek, Wojciech, *Antystrofa dialektyki. Teoria retoryczna Bartłomieja Keckermanna*, Toruń 2016.
- Ryczek, Wojciech, *Renesansowe teorie figuratywności (II): Jakub Górski, „Pamiętnik Literacki”* 2017, z. 3, s. 101–119.
- Ryczek, Wojciech, *Ut figura sit. Bada Czcigodny o tropach pisma, „Vox Patrum”* 2018, t. 69, s. 573–594.
- Sierotwiński, Stanisław, 'Metalepsja', w: idem, *Słownik terminów literackich*, Kraków 1994 [I wyd. 1960].
- Statkiewicz-Zawadzka, Katarzyna, *Let's Make a Meta-movie. Metalepsy i inne gry narracyjne Spike'a Jonze'a i Charliego Kaufmana*, „Kwartalnik Filmowy” 2010, nr 71–72, s. 230–246.
- Swoboda, Tomasz, *Zakrzywienie przestrzeni reprezentacji. Parę słów o metalepsie*, „Teksty Drugie” 2005, nr 5, s. 183–194.
- Todorov, Tzvetan, *Tropy i figury* [I wyd. 1967], w: *Studia z teorii literatury. Archiwum przekładów „Pamiętnika Literackiego”*, t. 2, red. K. Bartoszyński et al., Wrocław 1988.

- White, Hayden, *Tropologia, dyskurs i rodzaje ludzkiej świadomości*, tłum. A. Marciniak, w: idem, *Poetyka pisarstwa historycznego*, red. E. Domańska, M. Wilczyński, Kraków 2000.
- Wierzejska, Jagoda, „*Metalepsis*” jako figura autobiograficznego podmiotu, w: eadem, *Retoryczna interpretacja autobiograficzna. Na przykładzie pisarstwa Andrzeja Bobkowskiego, Zygmunta Haupta i Leo Lipskiego*, Warszawa 2021.
- Wolf, Werner, *Metalepsis as a Transgeneric and Transmedial Phenomenon: A Case Study of the Possibilities of ‘Exporting’ Narratological Concepts*, w: *Narratology beyond Literary Criticism: Mediality, Disciplinarity*, ed. J. Ch. Meister, Berlin 1988.
- Ziomek, Jerzy, *Retoryka opisowa*, Wrocław 2000 [I wyd. 1990].

DARIUSZ PAWELEC – prof. dr hab., literaturoznawca na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Śląskiego. Zajmuje się genologią, poetyką historyczną, hermeneutyką form poetyckich, edytorstwem jako formą krytyki literackiej. Jest autorem pierwszej monografii o twórczości Stanisława Barańczaka (*Poezja Stanisława Barańczaka. Reguły i konteksty*, 1992) oraz książki *Świat jako Ty. Poezja polska wobec adresata w drugiej połowie XX wieku* (2003). Opublikował liczne artykuły o poezji Nowej Fali, a także pierwszą antologię jej dokonań poetyckich (*Powiedz prawdę. Antologia poezji pokolenia '68*, 1990) oraz monograficzne opracowanie wyboru polemik i manifestów („*Powinna być nieufnością*”. *Nowofalowy spór o poezję*, 2020). Jest autorem książki o poezji Witolda Wirpży (2013) oraz edytorem wielu jego dzieł, w tym dotąd nieznanych, odkrytych w archiwach w Rapperswilu, Berlinie i Szczecinie: powieści *Sama niewinność* (2017), dramatu *Umieralnia* (2019), *Listów z oflagu* (2015) i innych.